Ivica Filipović

AD TURRES U SVJETLU OBLIKOVANJA CRIKVENIČKOGA KULTURNOG IDENTITETA

Ivica Filipović, dipl. etnolog i arheolog
Zagreb
ivicafilipov@gmail.com

UDK 902/908:39(497.5Crikvenica)
Izvorni znanstveni članak
DOI: http://doi.org/10.21857/ydkx2cr7r9

U radu se raspravlja o ulozi arheološke i etnografske baštine Crikvenice u procesu oblikovanja lokalnoga kulturnog identiteta. Problem se sagledava preko priče o Ad turresu i njegovoj ulozi u stvaranju i prezentaciji crikveničkoga kulturnog identiteta u turizmu.

Ključne riječi: Crikvenica; Ad turres; arheološka baština; etnografska baština; muzej; festivali; turizam.

Uvod

Crikvenička arheološka baština zadnjih se petnaestak godina, otkako je otkriven lokalitet s rimskim keramičarskim pećima, uzima kao jedan od prepoznatljivih simbola kulturnog identiteta grada Crikvenice.[1] Priču o Ad turresu, antičkom lokalitetu koji se nalazi na području Crikvenice, samo neki Crikveničani tumače kao izuzetnu priču o crikveničkoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, dok većina daje prednost nekim sadašnjosti bližim tradicijama kao primarnim simbolima crikveničkog identiteta. Iako je Ad turres uistinu usko prostorno vezan za crikvenički teritorij, glavni razlog takvu lokalnom stavu jest velik vremenski diskontinuitet koji postoji između antičke i sadašnje Crikvenice.

Razvojem i utjecajem kulturnog turizma rasla je potreba lokalne sredine da predstavi svoju novootkrivenu arheološku baštinu, što se konačno uspjelo ostvariti 2008. godine otvaranjem muzeja u središtu grada. Osnutak i otvaranje muzeja potaknuto je otkrićem Ad turessa kao važnog arheološkog lokaliteta, ali i otkrićem paleontoloških

1 Rad je rezultat petogodišnjeg istraživanja (2008. – 2013.) u okviru projekta *Hrvatska baština u kontekstu kulturnih politika* Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

nalaza u jami Vrtare male u obližnjem Dramlju. U radu će se na primjeru Crikvenice pokušati pokazati sve češća nastojanja lokalnih zajednica da se u suvremenom vremenu prednost u oblikovanju svoga identiteta daje dalekoj prošlosti, u ovom slučaju antičkoj, koja određeno naselje pokušava smjestiti u razred poznatih mjesta klasične antičke kulture. Tu su zamisao u Crikvenici uglavnom promovirali nositelji turističke ponude i razvoja grada. Uz navedeno to je jedan od načina izgradnje prepoznatljiva lokalnog identiteta i festivalizacije baštine. Proces oblikovanja ili definiranja kulturnog identiteta odvija se ne samo na lokalnoj razini, što u ovom slučaju pokazuje Crikvenica, nego i na regionalnoj i nacionalnoj razini, što je osobito postalo izraženo u vremenu pristupanja Hrvatske Europskoj uniji.

Tako se tijekom zadnjih petnaestak godina pojavljuju festivali rimske antike diljem Hrvatske. Festival *Dani antike – Pula Superiorum* započeo je 2002. godine u Puli i održava se u lipnju (*Pula Superiorvm* 2016). *Sepomaia Viva* međunarodni je festival antike koji od 2002. godine početkom kolovoza organizira Muzej Grada Umaga (2017). Arheološki muzej u Zagrebu (2017) organizira *Dane Andautonije*, koji se održavaju od 2002. godine u svibnju i lipnju u Šćitarjevu južno od Zagreba, a od 2007. godine priređuju se i *Susreti u Andautoniji* u organizaciji Udruge Andautonija. U Splitu se od 2005. održava festival *Dani Dioklecijana* (*Turistička zajednica Grada Splita* 2017), a od 2007. godine od lipnja do rujna traje cjelodnevna kostimirana priredba s carskom stražom i carem Dioklecijanom, koji pozdravlja okupljene promatrače (*Dioklecijan* 2007). U amfiteatru na lokalitetu Burnum održavaju se od 2007. godine početkom kolovoza *Burnumske ide* (*Nacionalni park* Krka 2016). *Antički dani u Zadru* projekt je studenata arheologije i klasične filologije sa Sveučilišta u Zadru i tamošnjeg Arheološkog muzeja, a održava se početkom lipnja također od 2007. godine (*Sveučilište u Zadru* 2017). *Dani Ad turresa* održavaju se u Crikvenici od 2007. godine. *Aqua fest* jest manifestacija koja se od 2008. godine održava krajem lipnja na lokalitetu *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama (*Turistička zajednica Varaždinske Toplice* 2017). Od 2013. godine u Vinkovcima se sredinom svibnja održava festival antike *Rimski dani* (*Turistička zajednica Grada Vinkovaca* 2016). Važno je spomenuti i *Senatus populusque Fasanensis – Rimski Valbandon*, antički gastrofestival, koji se održava već nekoliko godina krajem srpnja na Valbandonskoj plaži u Fažani (*Turistička zajednica Općine Fažana* 2016).

Crikvenica uz novotkrivenu rimsku ima i bogatu povijesnu baštinu iz drugih razdoblja, koja se ponajviše ogleda u nasljeđu plemenitaške obitelji Frankopana, koji su početkom 15. stoljeća utemeljili pavlinski samostan na ušću rječice Dubračine. Crkva sa samostanom jezgra je današnje Crikvenice, po kojoj je mjesto dobilo i ime (Devčić 2012). Međutim, antička je baština unatoč toj činjenici u najnovijem vremenu prevladala u lokalnom diskursu o baštinskom turizmu i u njoj se vidi šansa za bolju budućnost i razvitak mjesta.

Teorijsko-metodološke postavke i kazivači

O *oživljenoj povijesti* pisala je primjerice 2002. godine Jacqueline Tivers. Ona je istraživala fenomen predstavljanja baštine konceptom *living history* odnosno konceptom *oživljene prošlosti*, koji podrazumijeva angažiranje glumaca pri portretiranju povijesnih likova i događaja. J. Tivers razmatra fenomen *living history* u kontekstu baštine i izvedbe. Odabrala je pritom četiri studije slučaja. Riječ je o baštinskim lokalitetima od kojih je svaki važan i kao turistička atrakcija. Autorica je objasnila da se koncept *living history* odnosi na mjesta gdje živi glumci sudjeluju u pričanju priče o prošlosti (Tivers 2002: 187). Pojave izvođenja baštine prema njoj predstavljaju način na koji se svijet sagledava iz perspektive postmodernog vremena (ibid. 199). J. Tivers ističe kako živimo u dramatiziranim ili performativnim društvima, gdje se učenju putem iskustva daje više prednosti nego kognitivnom učenju (ibid.). Pri predstavljanju *oživljene prošlosti* ljudi su uronjeni u iskustvo baštine kao sudionici ili publika, a to može probuditi osjećaje pripadnosti sa svrhom boljeg razumijevanja društva u prošlosti i sadašnjosti (ibid.). Od koncepta *living history* očekuje se jak edukacijski element, a element koji najjače povezuje sudionike u *oživljenoj prošlosti* jest povijesno obrazovanje, istraživanje i želja za autentičnošću (ibid. 198).

Uz Jacqueline Tivers istaknuo bih zbornik radova urednika i kulturnog antropologa Jeremya Boissevaina (1996), naslovljen *Coping with tourists: European reactions to mass tourism*, u kojem je okupio radove deset autora koji su istraživali odnos lokalnih zajednica i turista diljem Europe i Sredozemlja. U predgovoru od dvadesetak stranica Boissevain piše o načinima na koji masovni turizam utječe na prirodni okoliš i kulturu te o njegovim posljedicama u lokalnoj zajednici. Autor napominje kako u kulturnom turizmu pretjerana znatiželja stimulirana vještim marketingom može dovesti do gubitka privatnosti. Turisti u potrazi za kulturom koju su platili da bi je vidjeli često prelaze granična područja kako bi prodrli u autentičnost lokalne zajednice, o čemu će biti riječi prilikom usporedbe *Dana Ad turresa* i *Ribarskog tjedna* na kraju rada, koji će se promotriti iz perspektive teorije *skrivanja* i zaštite lokalnog identiteta.

Prva kazivačica u ovom istraživanju bila je Timoteja (Tea) Matejčić Jerić, umirovljena ekonomistica, pjesnikinja i prevoditeljica, bivša direktorica Turističke zajednice Grada Crikvenice, koja je čitav život aktivno sudjelovala u kulturi Crikvenice, baveći se cjelokupnom lokalnom baštinom. Posebno se bavila čakavskim govorom, zbog čega je s istomišljenicima 8. svibnja 2010. utemeljila *Katedru Čakavskog sabora Kotor* (*KČS* 'Kotor' *Crikvenica* 2017). Također, surađivala je s etnolozima i arheolozima iz Rijeke i Zagreba, osobito s pokojnom arheologinjom i povjesničarkom umjetnosti Radmilom Matejčić. S gospođom Timotejom Matejčić Jerić razgovarao sam 2008. godine. Preminula je, nažalost, 13. lipnja 2010. godine. Grad Crikvenica posthumno je Timoteji Matejčić Jerić iste godine dodijelio nagradu za životno djelo, i to za iznimno dostignuće, osobito vrijedan doprinos tijekom radnog i životnog vijeka

u domeni društvenog života, odnosno u očuvanju i promicanju kulturne baštine grada (*Grad Crikvenica* 2016).

Zatim sam razgovarao s Damirom Gašparovićem, koji je 2008. godine bio pročelnikom Uprave za javne potrebe Grada Crikvenice, potom Damirom Pelićem, biologom koji se bavi amaterskim fotografiranjem i kao arheolog amater sudjeluje u arheološkim iskapanjima na lokalitetu Ad turresa te Gordanom Jelenović, direktoricom Turističke zajednice Grada Crikvenice 2008. godine, koja je rasvijetlila postavljena pitanja iz turističke perspektive. Osvrnuo sam se i na transkribirani razgovor između etnologinje Tihane Petrović Leš i arheologinje Goranke Lipovac Vrkljan, rođene i odrasle u Crikvenici, koja danas radi u Institutu za arheologiju u Zagrebu i kao voditeljica sudjeluje u arheološkim istraživanjima antičkog lokaliteta Ad turres.

Dakle kao metodu istraživanja koristio sam strukturirani intervju, transkribirajući razgovore radi lakše analize. Istraživanje sam proveo u dvama razdobljima, prije otvorenja muzeja i nakon njega, što sam naglasio i u radu. Navedeni kazivači intervjuirani su 2008. godine, u vrijeme prije otvorenja gradskog muzeja. Ovim izborom kazivača pokušao sam saznati više o arheološkoj i etnografskoj baštini Crikvenice u kontekstu kulturnih politika. Kazivači su Crikveničani koji su pisali ili još pišu o kulturi i koji ujedno žive u lokalnoj zajednici te određuju smjernice gradskoga kulturnog razvoja i turizma. Koristio sam arheološku i etnološku literaturu te internet, ali sam se više oslanjao na vlastita istraživanja kako bih što jasnije prikazao proces oblikovanja lokalnoga kulturnog identiteta otkrićem antičkog lokaliteta u središtu grada. Konačno, intervjuirao sam i neke slučajne prolaznike u središtu Crikvenice 2008. godine.

Kada sam zadnji put posjetio Crikvenicu, u listopadu 2012. godine, htio sam saznati kako se situacija u međuvremenu razvijala te sam razgovarao s Teom Rosić, arheologinjom, rođenom Crikveničankom, koja u Muzeju Grada Crikvenice radi kao kustosica, kao i s Irenom Jurić, dipl. ing., koja je bila vršiteljicom dužnosti ravnateljice Muzeja Grada Crikvenice do početka 2013. godine, kako bih dobio uvid u rad muzeja u Crikvenici, ali i saznao iz prve ruke kakav je odnos mještana i turista prema crikveničkoj kulturnoj baštini, izložbama i događanjima tijekom godine. U tomu su mi pomogle i knjige dojmova posjetitelja.

Arheološka i etnografska baština Crikvenice u kontekstu kulturnih politika

> Na najpoznatijem zemljovidu Rimskog Carstva – Tabuli Peutingeriani, nastaloj u 3. st. (sačuvanoj u srednjovjekovnoj kopiji iz 12. st., nazvanoj po Konradu Peutingeru, njenom vlasniku iz 16. st.) – zabilježena je i jedna postaja na sjevernom dijelu liburnske obale. Na magistralnoj cesti od Akvileje prema Saloni, između Tarsatike i Senije, na jednakoj udaljenosti od ta dva naselja, označena je kao Ad turres. Zanimljivost toponima Ad turres je, k tome, da sadrži množinu: Ad turres doslovno znači Kod kula (Kod tornjeva). Podaci o antičkim nalazima ukazuju da se na prostoru na koji se odnosi toponim Ad turres nisu

> nalazile samo promatračnice (vojne postaje) već i značajnije antičko civilno naselje čiji naziv nije sačuvan. Uspomena na njegovo postojanje sačuvala se u toponimu Ad turres, u kasnijim rimskim izvorima, kada ono vjerojatno više ne postoji. Arheološka iskopavanja na prostoru lokaliteta „Crikvenica – Igralište" započela su pokusnom sondom u ljeto 2004. godine na jugoistočnom rubu pomoćnog nogometnog igrališta. Na otvorenoj površini ukazali su se ostaci keramičarske radionice, figline, s tragovima radioničkih objekata svih proizvodnih faza keramičarske produkcije. (Lipovac Vrkljan 2007: 14–22)

Arheološki lokalitet Crikvenica – Igralište na kojemu su pronađene rimske keramičarske peći i novi lokalni tip amfore s ravnim dnom pokrenuli su pitanje institucionalizacije ne samo arheološke nego crikveničke kulturne baštine općenito. Rješenje tog pitanja pronašlo se u osnivanju muzeja kao uporišta novoga prepoznatljivog kulturnog identiteta. Muzej Grada Crikvenice godinama je bio samo slovo na papiru i problemi njegova osnivanja i početka rada uglavnom su proizlazili iz nedovoljne suradnje kulturnog i turističkog sektora te gradskih vlasti.

Timoteja Matejčić Jerić, koja je dugo radila na čelu Turističke zajednice Grada Crikvenice, već je osamdesetih godina 20. stoljeća prema slučajnim nalazima antičke keramike ukazivala na postojanje arheološkog lokaliteta i uvjerila gradske vlasti o potrebi arheoloških istraživanja.

Arheologinja Goranka Lipovac Vrkljan probleme oko prezentacije arheološkog lokaliteta s keramičarskom radionicom podijelila je u tri razine: 1) priča; 2) lokalna zajednica; 3) prirodni faktori i s time usko povezani tehnički problemi (glinište, problemi odvodnje vode itd.). (razgovor Tihane Petrović Leš s Gorankom Lipovac Vrkljan, 2008. g.) S obzirom na te probleme, Lipovac Vrkljan ukazala je na mogući način povezivanja etnografske baštine crikveničke okolice u zamišljeni budući projekt *oživljavanja prošlosti* i stvaranja *priče*, odnosno konzerviranja i rekonstruiranja antičkih keramičarskih radionica za potrebe crikveničkog muzeja na otvorenom (ibid.). Lipovac Vrkljan predlagala je paralelno arheološko-etnografsko *oživljavanje prošlosti*, pri čemu bi se Crikvenica povezala s okolnim mjestima, primjerice sa selom Lončari, koje svojim nazivom ne samo da upućuje na lončarstvo nego je to selo u kojem je tradicija lončarstva bila živa do prije tridesetak godina (ibid.).

Damir Gašparović i Damir Pelić također su ukazali na važnost zaleđa, odnosno okolnih mjesta u cijeloj priči u kojoj je naglasak na antici, pri čemu su naglasili poveznicu imena Kotor (Kod tornjeva – kula) i Ad turres te gradine Badanj iznad Triblja, koja je imala ulogu promatračnice u srednjem vijeku, a zbog istaknuta položaja vjerojatno i u davnijim vremenima (razgovor s Damirom Gašparovićem i Damirom Pelićem 2008.). Goranka Lipovac Vrkljan u crikveničkoj ljetnoj manifestaciji vidi priliku prezentiranja slojevitosti identiteta, ali pritom smatra da antički vizualni identitet nije dovoljan za prepoznatljivost crikveničke kulturne baštine (razgovor Tihane Petrović Leš s Gorankom Lipovac Vrkljan 2008.).

Antički identitet zasada predstavlja motivacijski i privlačni čimbenik za kulturni turizam Crikvenice i trebao bi pokrenuti nova ulaganja u kulturi. Nekadašnja direktorica Turističke zajednice Grada Crikvenice Gordana Jelenović priopćila mi je kako priča o Ad turresu još nije privukla više turista u odnosu na prethodna razdoblja zbog toga što nije bila adekvatno oblikovana kako bi taj lokalitet mogao prosperirati u budućnosti kulturnog turizma. Turisti koje zanimaju takve priče malobrojni su u Crikvenici, pa se postavlja pitanje ekonomske isplativosti takvih projekata u budućnosti (razgovor s Gordanom Jelenović 2008.). Damir Gašparović istaknuo je kako bi projekt *oživljene prošlosti* mogao Crikvenici priskrbiti velike novčane troškove, jer da bi se takav projekt realizirao potrebno je ukloniti i neke prirodne čimbenike, a jedan od ozbiljnijih jest konstantna vlaga koja djeluje razarajuće na lokalitet (razgovor s Damirom Gašparovićem 2008.). Od toga ulaganja očekuje se dakle dugoročna ekonomska isplativost koja se temelji na prezentaciji lokaliteta na otvorenom, ali i na izradi i prodaji suvenira.

Još je Timoteja Matejčić Jerić zamišljala koncept gradskog muzeja inter- i intradisciplinski, što je bilo i još uvijek jest u skladu s aktualnim muzejskim trendovima prezentiranja. Budući da je potjecala iz dobrostojeće građanske obitelji s prve polovice 20. stoljeća, korak dalje bila bi i njezina ideja muzeja građanske Crikvenice, koji bi se smjestio u njezinoj vlastitoj rodnoj kući u gradskom središtu. Ta kuća, osim sačuvane izvorne vanjštine i unutrašnjosti, sadržava mnoštvo vrijednih umjetničkih i etnografskih predmeta, osobnih uspomena, starih fotografija, razglednica i slično. Njezinim pretvaranjem u muzej obogatila bi se turistički predstavljena crikvenička kulturna baština.

Drugi dio istraživanja – od osnutka muzeja do danas

U međuvremenu, 2008. godine osnovan je Muzej Grada Crikvenice, u kojemu su zaposlene kustosica Tea Rosić i sada već bivša ravnateljica Irena Jurić, na čije je mjesto 2014. došla ravnateljica Silvija Huljina.[2] Muzej otada sakuplja predmete, a mnoge je dobio kao poklon ili otkupio. Muzej Grada Crikvenice od 2009. aktivno djeluje u prostorima prizemlja zgrade Gradske vijećnice i do danas je organizirao mnogo izložaba.

Većina izložaba do 2014. bile su arheološkog, paleontološkog i povijesno-umjetničkog karaktera, primjerice: *Otkriveni svjetovi* (2009; v. *Muzej Grada Crikve-*

2 Zaposlenice muzeja ustupile su mi važne podatke o muzeju, koji su danas većinom objavljeni na internetu, a to su: *Strateški plan ustanove za razdoblje od 2013. do 2015*., izrađen u srpnju 2012. (Jurić i Rosić 2012), godišnja izvješća o radu muzeja za 2009., 2010. i 2011. (*Muzej Grada Crikvenice* 2009; 2010; 2011) i *Projektni zadatak za izradu idejnog rješenja arheološkog parka u Crikvenici*, izrađen u studenom 2012. Strateški plan muzeja napravljen je 2012. za trogodišnje razdoblje, a osmislili su ga ravnatelj, kustosi i vanjski suradnici sukladno pojedinim projektima i programima.

nice 2009), *Lavlja jama* (2010; v. Japundžić 2010), *Starohrvatska groblja Vinodola* (2012; v. *Muzej Grada Crikvenice* 2017b) i *Czriquenicza 1412. – život i umjetnost Vinodola u doba pavlina* (2012; v. Kudiš 2012). Katalog izložbe o životu i umjetnosti Vinodola u doba pavlina dobio je godišnju nagradu Hrvatskog muzejskog društva za najbolji izdavačko-izložbeni projekt u Hrvatskoj u 2012. godini, a svečana dodjela održana je u rujnu 2013. godine (*Muzej Grada Crikvenice* 2012).

Izložbe etnografskog karaktera također su zastupljene, primjerice: *Kikarice none Marije* (2010), *Marijina dota* (2011) i *Rogi ribaru* (2011; v. Rosić 2011a). *Kikarice none Marije* (2010) bila je izložba *kikarica* (šalica za bijelu kavu) i posuđa povezanog s ispijanjem kave, koja je obuhvatila 186 izložaka (*Muzej Grada Crikvenice* 2010), a *Marijina dota* bila je izložba o običaju *dote* (miraza) u Vinodolu i obuhvaćala je 400 izložaka, uz koju je tiskan i manji katalog (v. *Muzej Grada Crikvenice* 2017b; Rosić 2011b). Važno je istaknuti kako je obje izložbe organiziralo Društvo Crikveničana i Udruga umirovljenika Grada Crikvenice i Vinodolske općine u suradnji s Muzejom Grada Crikvenice. U razgovoru sa zaposlenicama muzeja saznao sam kako su članovi Društva Crikveničana i Udruge umirovljenika Grada Crikvenice bili osobito angažirani u organizaciji izložbi te su izložbe i poneke izloške emotivno doživljavali, ističući kako su oni dio njihove prošlosti, mladosti i sjećanja na neka bolja vremena (razgovor s Irenom Jurić i Teom Rosić 2012.). Izložbu *Rogi Ribaru* o povijesti ribarstva crikveničkog područja sa 151 izloškom organizirao je Muzej Grada Crikvenice 2011. godine te također popratio katalogom (Rosić 2011a). U njemu je opisana povijest ribarstva od prapovijesti do suvremenosti, s mnoštvom starih fotografija ribara i ribanja, kao i dokumenata koji svjedoče o toj djelatnosti na području Crikvenice i šire, čak i na svjetskoj razini, osobito kada se piše o braći Skomerža. Braća Skomerža unaprijedili su ribolov motornim plovilima, mrežama plivaricama i petrolejskim lampama kojima su mamili ribu u mrežu, što je sve odreda bilo inovacijom na Sredozemlju i šire, a to vrijeme prve polovice 20. stoljeća naziva se i zlatnim dobom crikveničkoga ribarstva (ibid. 42). Autorica izložbe i kataloga Tea Rosić odmah je na početku istaknula kako je tridesetih godina 20. stoljeća skupljena zbirka ribarstva za potrebe izložbe u Novom Sadu i Zagrebu, ali su se četrdesetih godina, kada zbirka prelazi u vlasništvo općine Crikvenica, predmeti zagubili, a ideja o osnutku zbirke i muzeja ribarstva pojavila se ponovno tek osnutkom Muzeja Grada Crikvenice, koji je ovom izložbom nastojao ponovno skupiti predmete i podatke (ibid. 4–5).

Važno je istaknuti kako je osnutak muzeja potaknuo intenzivan rad na području sakupljanja, istraživanja i prezentiranja ne samo arheološke nego i etnografske, povijesne, umjetničke i druge baštine, pa u tom kontekstu treba spomenuti i izložbe *Sjenka slave* s tematikom automobilizma i motociklizma u Crikvenici do 1977. godine (v. *Muzej Grada Crikvenice* 2017b), *Srdačni pozdravi iz Primorja* (2011) i *Hartuline zi Crikvenice* (2013) o starim razglednicama iz Crikvenice povodom 125 godina

turizma u Crikvenici (ibid.) te izložbu *Vatru gasi brata spasi* (2013) povodom 100 godina vatrogastva u Crikvenici, koja je nastala iz zajedničke suradnje Dobrovoljnog vatrogasnog društva *Crikvenica*, Javne postrojbe Grada Crikvenice i Muzeja Grada Crikvenice (ibid.).

U Crikvenici održani su i međunarodni arheološki kolokviji pod nazivom *Rimske keramičarske i staklarske radionice* (2008; 2011; 2014)[3] na kojima su izloženi radovi o Ad turresu kao prvom cjelovito sačuvanom keramičarskom kompleksu na području nekadašnje provincije Dalmacije s jedinstvenim lokalnim tipološkim proizvodnim asortimanom. U muzeju je u suradnji s Institutom za arheologiju iz Zagreba od 3. lipnja 2014. pa do kraja siječnja 2016. godine bila otvorena izložba o lokalitetu Igralište – Ad turres pod nazivom *845 °C*, koja je podijeljena na više tematskih cjelina koje posjetiteljima predstavljaju sva dosadašnja saznanja o periodu romanizacije sjevernog dijela Liburnije s posebnim naglaskom na gospodarskoj djelatnosti vezanoj uz antičko naselje Ad turres (v. *Muzej Grada Crikvenice* 2017b).

Veliku ulogu u očuvanju i promicanju lokalnog kulturnog identiteta Crikvenice ima i *Katedra Čakavskog sabora* 'Kotor'. Njezini su ciljevi sustavno izučavanje i promicanje kulturne baštine čakavskog jezika i izričaja, očuvanje i promicanje materijalnog i duhovnog nasljeđa čakavske baštine s posebnim naglaskom na unapređivanju zavičajne kulture Crikvenice, Vinodola i Hrvatskog primorja, vrednovanje kulturno-povijesnog razvitka, promišljanje kulturnih programa te poticanje ideja i djelatnosti kulture (*KČS* 'Kotor' *Crikvenica* 2017).

Godine 2012., povodom šestote obljetnice spomena imena grada Crikvenice, dogodio se značajan pomak na području istraživanja etnografske baštine u Crikvenici objavom djela više autora pod nazivom *Crikvenička nošnja* urednika etnologa Damira Kremenića. Rad je nastao kao rezultat dugogodišnjih nastojanja „poticajne skupine" za obnovu crikveničke nošnje: *Katedre Čakavskog sabora* 'Kotor' te građana i stručnjaka s područja etnologije, koji su radili na rekonstrukciji crikveničke tradicijske nošnje i njezine prezentacije javnosti u cilju očuvanja lokalnog identiteta. Iako je u prošlosti Crikvenice bilo više takvih nastojanja, rekonstruirana nošnja za potrebe crikveničkog KUD-a *Vatroslav Lisinski* prvi je put predstavljena 14. kolovoza 1995. na Dan grada Crikvenice. U knjizi su sakupljeni podatci o povijesti, izgledu ženske i muške tradicijske i građanske nošnje te o načinu izrade i istraživanjima nošnji crikveničkog područja. Tekst je popraćen kazivanjima, ilustracijama, pjesmama, crtežima i fotografijama, a sama knjiga dostupna je i na internetu (Kremenić i dr. 2012: 4–5; 7–8).

Također, važno je spomenuti kako se u sklopu projekta *Škrinjica kulturnog blaga*, koji je trajao od 3. do 14. svibnja 2013. u hotelu *Vila Ružica*, održala radionica glago-

3 Objavljeni su zbornici radova s I. kolokvija 2008. te II. kolokvija 2011. (Lipovac Vrkljan i dr. 2011; 2014). Očekuje se i izdavanje zbornika s III. kolokvija 2014.

ljice, zatim tečajevi izrade tradicijskog nakita i keramike, škola folklora odnosno plesova i pjevanja u općinama Crikvenica i Kidričevo te naposljetku festival u Selcu na kojem su nastupale plesne skupine i glazbeni sastavi iz navedenih mjesta. Uz to, predstavljena je tradicionalna crikvenička gastronomska ponuda te običaji, nošnje i folklorna baština Crikvenice i Kidričeva. *Škrinjica kulturnog blaga* bio je projekt prekogranične suradnje sufinanciran programom *Europa za građane Europske unije*. Grad Crikvenica prijavio je projekt u suradnji s prijateljskom Općinom Kidričevo iz Slovenije i Poduzetničkim centrom *Vinodol* (*Škrinjica kulturnog blaga* 2013).

Grad Crikvenica u strateški je plan svojih kapitalnih ulaganja u kulturu uvrstio istraživanja triju registriranih arheoloških područja: Igralište u Crikvenici (Ad turres), Havišće (Lokvišće) u Jadranovu i Gradina Badanj, kao i paleontološke jame Vrtare male. Od etnografsko-etnoloških istraživanja spominju se revitalizacija naselja Kotor (etno-zone) i Sopaljska (*Izvješće o stanju u prostoru* 2016: 50–53). Navedene arheološke i paleontološke lokalitete istražuje i Muzej Grada Crikvenice, kao i kaštel Drivenik (*Muzej Grada Crikvenice* 2017a).

Zanimljiv je projekt obnove suhozida (opširnije: Doričić 2014.). Muzej Grada Crikvenice u listopadu 2013. godine u suradnji s *Udrugom 4 GRADA – DRAGODID*, koja se bavi očuvanjem tradicijske graditeljske baštine, održao je prvu radionicu obnove *gromača* (suhozida) na Kotoru (*Suhozidi Kotora* 2013). Zatim od važnih projekata treba spomenuti obnovu ribarske kućice – *tunere* – u Jadranovu, kojom se predstavlja ribarstvo s naglaskom na tunolovu (*Muzej Grada Crikvenice* 2016). Planira se obnoviti *toš* u Dramlju, koji bi predstavio preradu maslina te konačno kuća Lončarić u Selcu namjerava se pretvoriti u etno-kuću (*Izvješće o stanju u prostoru* 2016: 50–53).

U Crikvenici jest moguće steći dojam kako je zbog atraktivnosti arheološke turističke ponude etnografska baština trenutačno stavljena u drugi plan prilikom oblikovanja prepoznatljivoga lokalnog kulturnog identiteta, primjerice zbog toga što etnografska zbirka nije uvrštena u stalni postav muzeja i što se planira njezino izmještanje u spomenuta okolna mjesta. Međutim, raspršivanje muzejske ponude u budućnosti uz koordinirano djelovanje različitih institucija i udruga pod vodstvom Muzeja Grada Crikvenice može poboljšati ukupnu kulturnu ponudu cijelog područja te unaprijediti suradnju više lokalnih zajednica, koje bi bile zadužene za pojedine specijalizirane baštinske ustanove. Na ostvarivanje tih planova uvelike će utjecati suradnja raznih institucija lokalne uprave, kao i mogućnost korištenja financijskih sredstava za kulturu iz fondova Europske unije.

O sličnom problemu pisala je povjesničarka Tea Mayhew (2011), djelatnica Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci. Autorica progovara općenito o problemima ekspanzije turizma i gubitka tradicije, potom o problemima kulturnog turizma te ponovnog otkrivanja tradicije, pa čak i njezina izmišljanja, o

potrazi za identitetom i ulozi muzeja u posredovanju baštine na prostoru Kvarnerskog primorja i otoka. Mayhew predstavlja nekoliko primjera lokalnih inicijativa i primjera popularizacije baštine putem suradnje lokalnih zajednica i muzejskih institucija (npr. Ekomuzej *Batana* u Rovinju) te razmatra procese povezivanja tradicije s modernizacijskim trendovima. U radu se zalaže za osnivanje pomorskih muzeja koji bi trebali čuvati i prezentirati pomorski/primorski identitet zajednica, koji je pod pritiskom velikih promjena izazvanih ekspanzijom turizma, a rješenje tog problema (pre)oblikovanja lokalnih pomorskih identiteta vidi u premošćivanju raskoraka između područnih muzeja i lokalnih zajednica, odnosno u njihovu zajedničkom angažmanu (ibid. 65).

Rekonstrukcija rimske keramičarske peći kao uvod ostvarenja ideje *oživljene prošlosti*

Tijekom ljeta 2011. godine djelatnici gradskog muzeja, turističke zajednice i gradskih vlasti, u suradnji s arheolozima koji istražuju lokalitet Ad turres, načinili su rekonstrukciju rimske keramičarske peći *in situ*, nakon čega je uslijedilo paljenje vatre u peći (razgovor s Irenom Jurić i Teom Rosić 2012.). Događaj je isprva bio senzacija kojoj su prisustovali mnogi muzealci i drugi stručnjaci, a bio je i medijski popraćen, no tijekom vremena postao je mjesto razilaženja struke i turističke zajednice. Naime stručnjaci smatraju kako peć treba biti uvod ideji *oživljene povijesti*, koja bi trebala zaživjeti realizacijom projekta muzeja na otvorenom i pripadajućeg arheološkog parka u budućnosti, ali turistička zajednica smatra kako se peć treba rekonstruirati i zapaliti na trgu tijekom *Danā Ad turresa* kao središnja točka manifestacije. Zbog obostranih nesuglasica peć nije upaljena 2012. godine. Stručnjaci ne žele da se ideja prvotno zamišljenog koncepta *oživljene povijesti* pretvori u nešto sasvim drugačije. Godine 2013. peć je ipak upaljena krajem srpnja tijekom *Danā Ad turresa*, ali i još nekoliko puta tijekom ljeta, a bile su organizirane i keramičarske radionice za djecu i odrasle u blizini nalazišta (*Muzej Grada Crikvenice* 2013).

Djelatnice muzeja u Crikvenici napravile su projektni zadatak za izradu idejnog projekta muzeja na otvorenom, čije planove u skraćenom obliku prenosim nadalje u tekstu, koji bi se, ako ideja zaživi, trebao sastojati od lokaliteta *in situ*, arheološkog parka, izložbenog prostora i hotela/hostela (*Projektni zadatak* 2012). Krajnji cilj sustavnih arheoloških istraživanja jest muzeološka prezentacija lokaliteta u obliku arheološkog parka Ad turres kako bi se šira javnost upoznala s antičkom baštinom Kvarnerskoga primorja na poučan, zanimljiv i zabavan način. Park bi trebao postati dio turističke ponude Crikvenice te jedan od temelja razvoja kulturnog turizma šireg područja. Osim turističkog i muzeološkog dijela, arheološki park sadržavao bi i znanstveno-istraživački dio koji bi trebao postati centrom za proučavanje i restauraciju antičke keramike na prostoru Hrvatske. Osnovni naglasak stavio bi se na iskustveni

doživljaj posjetitelja na način da se posjetitelja uključuje u određene djelatnosti „kao u ono doba“. Osim turističke i kulturne ponude, arheološki park utjecao bi na lokalni kulturni identitet Crikvenice koja ima potencijal postati *gradom antičke keramike* i na taj način razviti svoju prepoznatljivost među ostalim turističkim destinacijama na Jadranu (ibid.). Idejni projekt izradio je arhitekt Željko Kovačić i predstavljen je javnosti 9. svibnja 2013. u sklopu projekta *Škrinjica kulturnog blaga* u hotelu *Vila Ružica* u Crikvenici (*Grad Crikvenica* 2013). Ipak, budući da projekt obuhvaća veliku površinu i zahtijeva velike financijske troškove, nedugo nakon predstavljanja odlučeno je da se neće realizirati u tom opsegu. Stoga Muzej Grada Crikvenice namjerava prijaviti arheološki park kao projekt koji bi se financirao iz sredstava Europske unije, a ujedno bi obuhvaćao i manju površinu od prethodno zamišljene (razgovor s Teom Rosić 2013.).

Buduću suvenirsku proizvodnju kojom bi se promovirao arheološki lokalitet osmislili su pojedinci iz arheološke struke, gradske vlasti i turističke zajednice. Riječ je o amfori ravnog dna, koja je čest nalaz na lokalitetu i koja ima odlike rimske lokalne proizvodnje za liburnsko tržište (opširno v. Lipovac Vrkljan 2011). Tu je, također, i mnoštvo keramike s pečatom Seksta Metilija Maksima. Iako je suvenir amfore ravnog dna dizajniran već prije par godina, u suvenirnicama ga nema. Među suvenirima prevladavaju uglavnom školjke i od njih načinjene skulpture te niz suvenira iz uvezene kineske masovne produkcije s morskim motivima. Suveniri amfore izrađuju se u ograničenim količinama, kao i majice s otisnutim logom *Danā Ad turresa* i uglavnom se prodaju ili podijele gostima tijekom *Danā Ad turessa*.

Crikvenički festivali i Boissevainova *teorija skrivanja*

Lokalna zajednica prepoznaje arheološki lokalitet kao priliku za svrstavanje Crikvenice u svjetsku povijesno-kulturnu destinaciju na globalnom tržištu. Nakon otkrića lokaliteta, gradske vlasti, Muzej Grada Crikvenice i Turistička zajednica Grada Crikvenice svake godine u srcu turističke sezone upriličuju *Dane Ad turresa* kao festival rimske baštine, kada se stanovnici prerušavaju u stare Rimljane, kuhaju rimske specijalitete, igraju antičke igre i izrađuju *in situ* keramičke i druge proizvode nadahnute antikom, u čemu nerijetko sudjeluju i obrtnici iz drugih hrvatskih regija. U pogledu rimskih jela koja su se nudila na štandovima tijekom festivala, ona su spravljana prema knjizi Ivane Ožanić Roguljić *Olivijina cibalitanska kuharica* iz 2004. godine. Rimska kuharica donosi dvadesetak recepata na latinskom jeziku prema rimskim autorima Apiciju i Katonu, uz hrvatski prijevod i upute za pripremu prilagođene današnjem kulinarstvu. Djelatnice muzeja istaknule su kako su tijekom održavanja *Danā Ad turresa* primijetile da gosti i domaći neka jela više preferiraju,

pa su tijekom godina prilagodile jelovnik ukusima publike (razgovor s Irenom Jurić i Teom Rosić, 2012. g.).

Ribarski tjedan održava se već desetljećima, od 1966. godine, i to uglavnom krajem kolovoza kada posjetitelji mogu uživati u različitim gastronomskim, zabavnim, edukativnim i sportskim programima povezanima s crikveničkom ribarskom tradicijom i poviješću. U manifestaciji osim Turističke zajednice Grada Crikvenice sudjeluju i ugostiteljski objekti s područja Crikvenice koji na pokretnim kuhinjama i štandovima u samom središtu grada, na rivijeri, pripremaju ili nude već gotova lokalna jela od ribe i drugih morskih plodova. Tih dana posjetitelje koji degustiraju jela zabavljaju poznati glazbenici i glazbene grupe, a organiziraju se i posebne tematske izložbe, radionice i predavanja i za odrasle i za djecu (*Turistička zajednica Grada Crikvenice* 2017). Međutim, ribanje u Crikvenici više nije osnova preživljavanja. Ono je uglavnom postalo hobijem tamošnjeg stanovništva, dok se većina prihoda za življenje stječe turizmom. Stoga je to jedan od važnih razloga što je održavanje *Ribarskog tjedna*, koji je poprimio odlike festivala, smješteno na kraju turističke sezone, točnije od zadnje subote u kolovozu do prve subote u rujnu, a stanovništvo ga često doživljava sentimentalno, kao relativno „zatvoren" događaj koji okuplja isključivo lokalnu zajednicu i „stare goste".

Da bismo razjasnili pojavu smještanja festivala *Ribarskog tjedna* u Crikvenici na kraj turističke sezone, uputno je osvrnuti se na mišljenje i istraživanje Jeremyja Boissevaina (1996). Naime autor se osvrće na sociologa Deana MacCannella (1976: 92f), koji je, slijedeći Ervinga Goffmana (1959), uveo pojmove *stražnjeg* i *prednjeg* plana u kontekstu turizma. *Prednji* plan mjesto je susreta domaćina i gostiju, a *stražnji* je mjesto gdje se članovi kućnog tima odmaraju i pripremaju za nove izvedbe (Boissevain 1996: 8). MacCannellov *stražnji* plan obično je zatvoren za turiste, a njihova sama pojavnost u njemu ukazuje na nered (ibid.). *Stražnji* je plan intimniji i stvarniji nego što to prikazuje *prednji* plan, a posljedično se promatra kao istinskije, autentičnije mjesto gdje turist može doživjeti pravu autentičnost i poistovjećenost s domaćinom (ibid.). Nadalje u kontekstu procesa komercijalizacije, prilagođavanja, izmišljanja kulture i glumljenja autentičnosti autor postavlja pitanje zašto se pored dostupne autentične kulture stvaraju novi kulturni proizvodi i predstavljaju turistima (ibid. 12). On nudi različite odgovore i primjere, a neki od njih su da turiste treba zabaviti i angažirati, međutim tradicionalni lokalni događaji ponekad nisu dovoljno razumljivi i slikoviti za ukus turista, pa se onda izmišljaju novi događaji (ibid.). Boissevain najjasnije odgovore pronalazi u kontekstu komodifikacije kulture, pri čemu ističe kako ti procesi ne donose samo loše posljedice za lokalnu zajednicu (ibid. 13). Iako ne možemo poreći da komodifikacija uništava prirodu i kulturu, istraživanja su pokazala kako prodavajući vlastitu kulturu ljudi otkrivaju vlastitu prošlost i tradiciju te počinju shvaćati njihovu istinsku vrijednost, odbacujući sram zbog seljačkog

podrijetla, siromaštva i slično (ibid.). Komodifikacija i glumljena autentičnost može stoga zaštititi *stražnji* plan i privatnost lokalne zajednice, usmjeravajući turiste na komercijalizirani *prednji* plan (ibid.).

U tom kontekstu autor piše o zaštiti *stražnjeg* plana zbog neupitna utjecaja turista na način života i običaje lokalne zajednice. Naime stanovnici turističkih destinacija razvili su strategije kojima su se zaštitili od sklonosti turista prodiranju u *stražnji* plan, od zurenja, iskušavanja autentičnosti i fotografiranja. Među strategijama koje domaćini koriste autor razlikuje: prikriveni otpor, skrivanje, ograđivanje, obred, organizirani protest i agresiju (ibid. 14). Autor objašnjava svako sredstvo zasebno, ali za ovaj rad istaknuo bih jedno koje se može donekle uočiti u primjeru crikveničkoga *Ribarskog tjedna* – skrivanje. Naime ljudske zajednice u određenom kontekstu pribjegavaju skrivanju aspekata svoje kulture od posjetitelja (ibid. 16). Autor ističe kako mnoge zajednice održavaju slavlja u vrijeme i na mjestima koja im omogućavaju da izbjegnu pozornost nečlanova, odnosno to su slavlja samo za članove dotične zajednice (ibid.). Autor navodi primjer sela Almonte kraj Sevilje, koje upriličuje dva slavlja Djevice Marije od Rose:[4] jedno u proljeće za turiste, koje ima obilježja spektakla, i drugo, skromnije i tradicionalnije, sredinom kolovoza za mještane (ibid.). Međutim, neke lokalne zajednice slavlja za svoje pripadnike organiziraju prije ili izvan turističke sezone kao primjerice *fetê du four* u Escladi u Francuskoj ili pak *Castaňá* u Zahari u Španjolskoj (ibid.).[5]

Boissevain zaključuje kako su takvi običaji važni za održavanje solidarnosti u zajednici, koja je „razvodnjena" turistima i vezana uz radni režim koji mjesecima ograničava socijalizaciju. On predviđa kako će broj takvih zatvorenih slavlja nastaviti rasti kako se bude povećavala relativna važnost kulturnog turizma (ibid. 17). Između ostalog, porast takvih slavlja jest reakcija na brze promjene koje su „poharale" Europu od 1950-ih, nagrizajući identitet lokalnih zajednica, a jedna među njima jest i masovni turizam, pri čemu zatvorena slavlja pružaju zaštitu od negativnih utjecaja turizma i pomažu lokalnim stanovnicima da se nose s tim promjenama (ibid. 18–19).

Crikvenica je, kako je već prije spomenuto, s lječilišnog postupno prešla na masovni turizam, i to najvećim dijelom tijekom pedesetih godina 20. stoljeća. Prijelaz na masovnost donio je mnoge neželjene posljedice poput apartmanizacije, gubitka privatnosti i desocijalizacije, odnosno reduciranje društvenih interakcija članova lokalne zajednice, osobito tijekom turističke sezone. Smještanje *Ribarskog tjedna*

4 Riječ je o hodošašću, *traslado*, koje se službeno zove *Romería el Rocío*, prema mjestu El Rocío (Rosa) kraj Almontea, konačnom odredištu procesije u kojoj se nalazi mali kip Djevice Marije zvan Bijela Golubica (šp. *La Blanca Paloma*), kojem se na kraju odaje počast, uz vatromet i ples do zore (*Romería de El Rocío* 2017).

5 *Fête du four* slavlje je u selu Esclade u francuskom departmanu Cantalu, u kojem susjedi zajedno objeduju jelo od svinjskih nogu i graška koje se kuha na zajedničkoj vatri (Boissevain 1996: 16). *Castaňá* jest običaj jedenja kestenja, pijenja slatkog vina i laganih pića među susjedima koji se skupe na blagdan Svih Svetih u Zahari de los Atunes u Španjolskoj (ibid.).

na kraj kolovoza i početak rujna lokalnoj zajednici daje veći prostor za afirmaciju zajedništva, ribarskog identiteta, zaštite tradicije i privatnosti. Ribarski identitet nije prezentiran na takav način u srcu turističke sezone, kada se turistima nudi festival antike *Dani Ad turresa*, koji se nastoji što više komercijalizirati kako bi turiste nagnao na veću potrošnju. Stalnim obogaćivanjem sadržaja i komercijalizacijom novog antičkog identiteta lokalna zajednica ne ugrožava vlastitu privatnost, a antička se baština pritom iskazala kao dobar *prednji* plan.

Umjesto zaključka

Otkriće antičkog lokaliteta u srcu Crikvenice postalo je novom prilikom za redefiniranje lokalnoga kulturnog identiteta koji se davno zasnivao uglavnom na lječilišnom, odnosno zadnjih pedesetak godina uglavnom na masovnom turizmu.

Postavlja se pitanje na koji je način turizam tijekom vremena preoblikovao lokalni kulturni identitet stanovnika Crikvenice i njihov odnos prema baštini? Crikvenica poput mnogih mjesta u Hrvatskoj koja imaju značajnu povijesnu, u ovom slučaju antičku, baštinu slijedi trend prezentiranja i festivalizacije baštine u obliku *oživljene prošlosti*, koji je u zadnjih petnaestak godina u Hrvatskoj postao osobito popularnim. Opravdanje za mnoštvo antičkih festivala dijelom se može povezati i s procesom ulaska Hrvatske u Europsku uniju, u kojoj se antika doživljava kao kulturno i političko prapočelo, kolijevka demokracije i identiteta. *Dani Ad turresa* koji „oživljavaju" rimsku baštinu stoga se odvijaju u srpnju, u srcu turističke sezone kao javni, komercijalni turistički festival.

Crikvenica obiluje raznim potencijalnim simbolima lokalnoga kulturnog identiteta. Tu su primjerice razna jela, ribari, zidari, „morčići", „malik" i tako dalje, ali antika, u ovom slučaju rimska baština, koja svoje ishodište ima na Sredozemlju, svjetski je prepoznatljiv civilizacijski simbol i njezino je značenje za europsku kulturu neupitno, ali je u tom kontekstu vrlo atraktivno i prosječnom turistu.

Time se Crikvenici otvorila prilika za uključivanje u atraktivan simbolički imaginarij antičkog Sredozemlja kao dijela europske i svjetske povijesti. Arheološka otkrića nerijetko se prikazuju senzacionalistički, kao nešto nesvakidašnje i posebno, a rimska baština Crikvenici nudi u turizmu već ekonomski iskušan, atraktivan i prepoznatljiv paket kulturnih elemenata.

Činjenica je da je turizam korjenito promijenio svakodnevni život i običaje Crikveničana te njihov odnos prema baštini. Značajno je da danas turisti traže „autentično" i „domaće". Timoteja Matejčić Jerić prilikom razgovora istaknula je kako mnogi Crikveničani često i dan-danas svoje stare kuće turistima predstavljaju kao konobe kako bi zadovoljili potrebu turista za „autentičnim", izmišljajući priču o blagostanju u prošlosti:

> Ti nećeš nikad čut od naših domaćih ljudi [...] Svak će ti lagat svak će reć [...] da mu je ta stara kuća bila konoba. Šta si stavil u tu konobu [...] moral bi sebe obesit?! Činjenica je da je to bila velika bijeda i mizerija... (razgovor s Timotejom Matejčić Jerić 2008.)

Prilagođavajući se potrebama sve masovnijeg turizma, stanovnici su više ili manje svjesno mijenjali neke lokalne kulturne posebnosti, što je na prvi pogled najlakše uočiti na arhitekturi Crikvenice, ali i zaleđa. Na taj je način nastala svojevrsna prepoznatljiva turistička arhitektura koja je osobito bogata u Crikvenici (primjerice hotel *Therapia*), ali koja ima i vrlo negativnih posljedica u novije vrijeme, primjerice u „divljoj" gradnji – pretjeranoj izgradnji apartmana, preinakama starih kuća bez konzultacija s konzervatorima i drugome.

Naposljetku ipak je važno istaknuti kako je antička baština u Crikvenici posredno pojačala svijest o važnosti etnografske baštine i utjecala na njezino veće uključivanje u izgradnju prepoznatljiva kulturnog identiteta.

LITERATURA

Arheološki muzej u Zagrebu. 2017. „Arheološki park. Proljeće u Andautoniji 2017". www.amz.hr/naslovnica/virtualna-setnja/arheoloski-park.aspx.

Boissevain, Jeremy. 1996. „Introduction". U *Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism*. Jeremy Boissevain, ur. Providence – Oxford: Berghahn Books. 1–26.

„Dioklecijan i vojnici od danas svaki dan u Splitu". 2007. *Jutarnji.hr*, 1. lipnja. www.jutarnji.hr/arhiva/dioklecijan-i-vojnici-od-danas-svaki-dan-u-splitu/3778689/.

Devčić, Ivan. 2012. [Pozdravno slovo]. U *Czriquenicza 1412.: Život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*. Katalog izložbe. Nina Kudiš, ur. Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice, 7. [www.mgc.hr/sites/default/files/katalog%20czriquenicza%201412.pdf]

Doričić, Jasna. 2014. „Zaštićeno područje naselja Kotor: Analiza postojećeg stanja i prijedlog moguće revitalizacije". *Vinodolski zbornik* 15: 180–267.

Goffman, Erving. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh – Social Sciences Research Centre.

Grad Crikvenica. 2013. „Predstavljanje idejnog rješenja arheološkog parka Ad turres". www.crikvenica.hr/arhiva-vijesti/arhiva-2013/item/1647-predstavljanje-idejnog-rjesenja-arheoloskog-parka-ad-turres.

Grad Crikvenica. 2016. „Dobitnici nagrada". www.crikvenica.hr/gv/dobitnici-nagrada.

„Izvješće o stanju u prostoru za razdoblje od 2010. do 2014.“. 2016. *Službene novine Grada Crikvenice*, 5. veljače, br. 12.
www.crikvenica.hr/dokumenti-grad-crikvenica/sluzbene-novine/broj-12-2016/akti-vijeca-6/1139-01-izvjesce-o-stanju-prostora-za-razdoblje-od-2010-do-2014-godine/file.

Japundžić, Dražen. 2010. *Lavlja jama*. Katalog izložbe Muzeja Grada Crikvenice i Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja. Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice.

Jurić, Irena i Tea Rosić. 2012. *Muzej Grada Crikvenice: Strateški plan ustanove za razdoblje od 2013. do 2015*.
www.mgc.hr/sites/default/files/Strateski%20plan%202013-2015.pdf.

KČS ‘Kotor’ *Crikvenica*. 2017. www.kcskotorcrikvenica.hr/hr/.

Kremenić, Damir, ur. 2012. *Crikvenička nošnja*. Crikvenica: Katedra Čakavskog sabora *Kotor* Crikvenica – Gradska knjižnica Crikvenica.
[www.kcskotorcrikvenica.hr/hr/wp-content/uploads/ni/1.%20Crikvenicka%20nosnja.pdf]

Kudiš, Nina, ur. 2012. *Czriquenicza 1412.: Život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*. Katalog izložbe. Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice.
[www.mgc.hr/sites/default/files/katalog%20czriquenicza%201412.pdf]

Lipovac Vrkljan, Goranka. 2007. *Ad turres – Crikvenica, keramičarska radionica Seksta Metilija Maksima*. Crikvenica: Grad Crikvenica.

Lipovac Vrkljan, Goranka. 2011. „Lokalna keramičarska radionica Seksta Metilija Maksima u Crikvenici – Crikveničke amfore ravnog dna“. *Rimske keramičarske i staklarske radionice: Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru: Zbornik I. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 23.–24. listopada 2008*. Goranka Lipovac Vrkljan i dr., ur. Zagreb – Crikvenica: Institut za arheologiju – Muzej Grada Crikvenice, 3–18.

Lipovac Vrkljan, Goranka i dr., ur. 2011. *Rimske keramičarske i staklarske radionice: Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru: Zbornik I. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 23.–24. listopada 2008*. Zagreb – Crikvenica: Institut za arheologiju – Muzej Grada Crikvenice.

Lipovac Vrkljan, Goranka i dr., ur. 2014. *Rimske keramičarske i staklarske radionice: Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru: Zbornik II. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 28.–29. listopada 2011*. Zagreb-Crikvenica: Institut za arheologiju – Muzej Grada Crikvenice.

MacCannell, Dean.1976. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Mayhew, Tea. 2011. „Muzeji i (pre)oblikovanje identiteta malih primorskih mjesta“. *Informatica museologica* 42/1-4: 65–70.

Muzej Grada Crikvenice. 2009. [„Izvješće o radu za 2009. godinu“]. www.mdc.hr/UserFiles/Image/izdavastvo/izvjesca_hr/2009/MG%20Crikvenice.pdf.

Muzej Grada Crikvenice. 2010. [„Izvješće o radu za 2010. godinu“]. www.mdc.hr/files/pdf/Izvjesca/2010/HR/MG%20Crikvenice%202010.pdf.

Muzej Grada Crikvenice. 2011. „Izvješće o radu Muzeja Grada Crikvenice za 2011. godinu“. www.mdc.hr/files/pdf/izvjesca/2011/hr/Muzej%20grada%20Crikvenice%202011.pdf.

Muzej Grada Crikvenice. 2012. „Nagrada Hrvatskog muzejskog društva“. www.mgc.hr/dogadaji/nagrada-hrvatskog-muzejskog-društva.

Muzej Grada Crikvenice. 2013. „Paljenje rimske keramičarske peći“. www.mgc.hr/dogadaji/paljenje-rimske-keramičarske-peći.

Muzej Grada Crikvenice. 2016. „Kućica od ribari u Jadranovu“. www.mgc.hr/izlozbe/kućica-od-ribari-u-jadranovu.

Muzej Grada Crikvenice. 2017a. „Istraživanja“. www.mgc.hr/istrazivanja.

Muzej Grada Crikvenice. 2017b. „Izložbe“. www.mgc.hr/izlozbe.

Muzej Grada Umaga – Museo civico di Umago. 2017. „Sepomaia viva: Međunarodni festival antike“. www.mgu-mcu.hr/hrv/index.asp?p=s_viva&sp=info.

Nacionalni park Krka. 2016. „X. burnumske ide“. www.npkrka.hr/clanci/x-burnumske-ide-2016-NP-Krka/243/hr.html.

Ožanić Roguljić, Ivana. 2004. *Olivijina cibalitanska kuharica: Recepti rimskih autora prilagođeni 21. stoljeću*. Vinkovci: Gradski muzej Vinkovci.

Projektni zadatak za izradu idejnog rješenja arheološkog parka u Crikvenici. 2012. Crikvenica: Arhiv Muzeja Grada Crikvenice.

Pula Superiorvm. 2016. www.pulasuperiorum.com/index.php/hr/.

Rosić, Tea, ur. 2011a. *Rogi ribaru: O ribarstvu Crikvenice i okolice*. Katalog izložbe. Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice.

Rosić, Tea. 2011b. *Marijina dota: Zi škrinje zvučena, da se ne pozabi*. Katalog izložbe. Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice.

Suhozidi Kotora. *Radionica očuvanja gromača na Kotoru.* 2013. Letak. Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice. www.mgc.hr/sites/default/files/suhozidi%20kotora_print.pdf.

Sveučilište u Zadru. 2017. „Antički dani 2017“.
www.unizd.hr/novosti/view/articletype/articleview/articleid/12945/anticki-dani-2017.

Škrinjica kulturnog blaga. Crikvenica, 3. – 14. 5. 2013. Program aktivnosti. 2013. PDF dokument. Organizatori projekta: Grad Crikvenica – Općina Kidričevo – Europe for Citizens i drugi.
www.knjiznica-crikvenica.hr/index.php/naslovnica/item/182-%C5%A1krinjica-kulturnog-blaga.

Tivers, Jacqueline. 2002. „Performing heritage: the use of live ‘actors’ in heritage presentations“. *Leisure Studies* 21: 187–200.

Turistička zajednica Grada Crikvenice. 2017. „Ljeto na Rivijeri Crikvenica 2017.“
www.rivieracrikvenica.com/sites/default/files/program_ljeto_hr.pdf.

Turistička zajednica Grada Splita. 2017. „Dani Dioklecijana“.
www.visitsplit.com/hr/1204/dani-dioklecijana.

Turistička zajednica Grada Vinkovaca. 2016. „IV. rimski dani u Vinkovcima“.
www.tz-vinkovci.hr/hr/aktualnosti/novosti/iv-rimski-dani-u-vinkovcima,1107.html.

Turistička zajednica Općine Fažana. 2016. „Senatus populusque Fasanensis: Rimski Valbandon“. www.infofazana.hr/hr/m/1003/1516/#.

Turistička zajednica Varaždinske Toplice. 2017. „Acquafest MMXVII“.
http://toplice-vz.hr/novosti/.

KAZIVAČI

2008. godine
Timoteja (Tea) Matejčić Jerić
Damir Gašparović
Damir Pelić
Gordana Jelenović
slučajni prolaznici u središtu Crikvenice
razgovor između etnologinje Tihane Petrović Leš i arheologinje Goranke Lipovac Vrkljan

2012. i 2013. godine
Tea Rosić
Irena Jurić

SUMMARY

Ivica Filipović

Ad Turres in the Light of Shaping of Crikvenica's Cultural Identity

The paper discusses the role of archaeological and ethnographic heritage of Crikvenica in the contemporary process of shaping of the local cultural identity. This problem is analysed through the story about Ad turres and its role in creating and presenting the cultural identity of Crikvenica in tourism.

Keywords: Crikvenica; Ad turres; archaeological heritage; ethnographic heritage; museum; festivals; tourism.